

ДИФТОНГІЧНІ РЕФЛЕКСИ *О В ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

У статті на матеріалі записів місцевого фольклору та сучасних діалектологічних даних розглянуто функціонування дифтонгів на місці етимологічного *о в периферійних підляських та суміжних західно-середньополіських говірках північного наріччя української мови. Проаналізовані з опорою на діалектографічні джерела західнополіські народнопоетичні тексти підтверджують гіпотезу про евристичну цінність фольклорних записів як матеріалу для вивчення особливостей народного мовлення.

Ключові слова: дифтонги, наголос, говірки, фольклорні тексти, Західне Полісся.

Розвиток *i* на місці етимологічних *о, *е в новозакритих складах — історико-типологічна риса української мови, за якою вона протиставляється всім іншим слов'янським мовам. У північному наріччі української мови (за винятком волинсько-поліської групи говірок), крім монофтонгів, на місці давнього *о в наголошеному новозакритому складі представлено звуки неоднорідного творення, які вважають проміжною стадією розвитку *о в *i*, пор.: в[*yo*]з, р[*yi*]г, л[*ye*]і, т[*yi*]к, осл[*yo*]н, в[*yi*]н (Східне та Середнє Полісся) (АУМ-1¹, к. № 57–62); хв[*yo*]ст, ст[*yo*]л, пор[*yo*]г; в[*yi*]з, ст[*yi*]л (Західне Полісся) (АУМ-2, к. № 51); з ареалу підляських говірок — [*y^o*]: *nipy^og* (Аркушин 2007, 382), *ky^on'* (Аркушин 2007, 190), *vy^on* (Аркушин 2007, 44), *sty^ol* (Аркушин 2007, 256), *ry^ov* (Аркушин 2007, 326), *ky^ot* (Аркушин 2007, 272) та ін.

В. М. Мойсієнко, коментуючи фонетичні особливості поліського наріччя, зазначає: «Дифтонги *yo < o* та *ie < e* (*ě*) фіксуються діалектологами майже на всій території Полісся (виняток — непослідовність (затухання) *ie* на Західному Поліссі), хоч АУМ наявність *yo* та *ie* на Західному Поліссі (крім Берестейщини та Підляшшя) не підтверджує»².

В українській лінгвістиці досі немає одностайного погляду на шлях розвитку українського *i* з *о. В. М. Мойсієнко так узагальнює два основних підходи вчених до розв'язання цього питання: «1) до занепаду зредукованих український територіально-мовний простір був нечленований (або слабочленований) і від Прип'яті до Карпат розпочався однаковий процес витворення *i*: *возь > vyoз > vuz > vuz >... viz*, при цьому північні українські говірки затримали певну проміжну дифтонгічну стадію (Потебня, Міклошич, Житецький, Михальчук, Шахматов, спочатку Ганцов, Курашкевич, Савченко, Булаховський, Жилко, Деже, Дзензелівський, Павлюк, Робчук, Назарова, Жовтобрюх, Півторак, Німчук);

¹ Список скорочень див. у кінці статті.

² *Мойсієнко В. М.* Фонетичні особливості поліського наріччя // *Ukrainiskie i polskie gwary pogranicza*. — Lublin ; Łuck, 2001. — С. 52.

2) до занепаду зредукованих український територіально-мовний простір не був єдиним, тому на півночі і півдні України розвиток *о проходив незалежно, причому в південноукраїнських говірках дифтонгічної стадії не було (пізніше Ганцов, Курило, Шевельов, Залеський, Ткаченко)»³.

Мета нашого дослідження — виявлення, систематизування й аналіз дифтонгічних вокалів, відображених у записах фольклору, а саме: а) опрацювання місцевих фольклорних текстів щодо виявлення звуків неоднорідної артикуляції; б) зіставлення проаналізованої підсистеми вокалізму з діалектними даними для встановлення характеру зв'язку говіркового та фольклорного матеріалу.

Уживання дифтонга [yo] послідовно висвітлюють дослідники підляського фольклору. Серед інших західнополіських говірок підляський мовно-територіальний простір вирізняє функціонування дифтонгів у наголошеній позиції на місці давнього *о. «Далеко краща доля, — констатує Ю. Шевельов, — судилася дифтонгам на Західному та Північному Підляшші, де й дотепер поширені *ио, уо, ие, иу, уу*, а в деяких селах — навіть *иа*»⁴, пор.: *не буйтеся* (Ігнатюк 1982а, 13), *гнуой* (Ігнатюк 1982, 61), *доруожшей, солудодшей* (там же, 74), *туолько* (Ігнатюк 1984, 2), *куонь* (Ігнатюк 1985, 5; Ігнатюк 1984а, 7; Ігнатюк 1982, 103), *на двурор* (Ігнатюк 1984а, 4), *буольши* (там же, 7), *руозни* (Ігнатюк 1985а, 14), *за стуол* (ТП, 37), *пуозно* (там же, 61), *муой* (там же, 101), *піруог* (там же, 117), *поклуон* (там же, 149), *вуон* (там же, 153), *гуорко* (там же, 174), *з розбуойніком* (там же, 245), *Антуон, за хвост* (там же, 268), *в горуодці* (Кравчук, 130), *найбуольши* (там же, 122), *туолько* (там же, 177), *буор* (там же, 112), *куонь* (Ігнатюк 2001, 48), *куошкі* (Лабович, 34), *муой* (ЧЛ, 14), *напуой, нуос* (там же, 16), *вуон, нуоч, по тудом слідочку* (ЧЛ, 17), *не буол'но, на всхурод, голуровка* (там же, 18), *злуость* (КТ, 93), *непокуорна* (там же, 106), *куот, через плуот, куошку, за живуот* (там же, 27), *куолько, туолько* (там же, 35), *постуой, нуожску* (там же, 46), *вуон, потуом* (там же, 69), *муоцно* (там же, 31), *perebuor, za pluoт* (Stachwiuk, 98), *w duom* (там же, 116), *buobr* (там же, 149), *voruožka* (там же, 163), *siruotka, na zyчуod* (там же, 172), *muoj* (Rep. 2, 20), *buolno* (Rep. 3, 85), *nioczku, w zapuoł* (там же, 24), *kraj holiuoiki, w holiowci* (там же, 25), *za twuoј, ne buoјsie* (там же, 8), *puozno* (Rep. 4, 20), *huorsz* (там же, 86), *Antuon, za chwuoist, nuožkamy* (там же, 44), *куолько, пуон* (ŠP, 101), *Рыгуор, куот* (там же, 143), *нуочка, доруожска, куонь* (там же, 28), *муой* (RP, 90), *tuolko* (там же, 112), *potuom* (там же, 89), *za hoduowlu* (Oleshchuk, 118), *ruod* (там же, 66), *и woruoт* (там же, 109), *твуой* (OO), *za druobnyti* (Rep. 4, 75), *за друобними* (OO) та ін., напр.: «Куот ложкі мые, куот почынкі мые, а Рыгуор свою жуонку дубіною біе» (Stachwiuk, 143), «Pole z vona, pole, toј perebiraје, a perebuor ziyela za pluoт vykidaje» (там же, 98), «Jest u mene diyetia ruodne w czužuj storoniye, oј wmywajećcie sluozoňkami jak buobr u vodije» (там же, 149), «Їде її мати, на двурор найждае» (Ігнатюк 1984а, 4). Із локальними особливостями рефлексії етимологічного голосного пов'язане оформлення субстантивного закінчення *-овь: *kutiow* (Rep. 3, 66), *burakuow* (Rep. 4, 46), *пірогуов* (ŠP, 143), *рукавуов* (там же, 61), *на раниуов* (Stachwiuk, 118), *слідкуов, цвіткуов* (ПП, 5), напр.: «Naj'iefasia burakuow, napiłasia kwasu, try dn'ie w peczy ne paliła, bo ne m'ieła czasu» (Rep. 4, 46); прикметникового закінчення *-ои: *тп'іе моłodуој* (там же, 47), *моłodуој* (ММ). Цей самий дифтонг у закритому наголошеному складі спостерігається навіть у книжних за походженням словах, де в літературній мові

³ Мойсієнко В. М. Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги: монографія.— Житомир, 2007.— С. 24.

⁴ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови.— Х., 2002.— С. 931.

**o* зберігається, як-от: *Буог* (Ігнатюк 1985а, 22; Ігнатюк 1985, 29; Ігнатюк 1984, 9; Ігнатюк 1982, 3), *Вуоһ* (Stachwiuk, 159; Rep. 3, 57; Rep. 4, 34), *Пан Буог* (ŚP, 22), *Вуоһ* (Oleshchuk, 119) тощо. Одиначним випадком представлено дифтонг [iу], пор.: «Ци то муой, ци то муой, що в жовтом кожуси, сподобався віун мні і моюй матуси» (Ігнатюк 1982, 61) (якщо це не технічна помилка або просто неточна передача специфіки діалектного мовлення).

Дифтонг [уо], зумовлений, очевидно, аналогією до наголошеної позиції, засвідчено й у закритих ненаголошених складах, зокрема в закінченнях родового відмінка множини іменників та місцевого відмінка прикметників: *ввуойшла* (ЧЛ, 35), *дуождати* (ТП, 59), *пуойдем* (там же, 99), *Захуод* (Ігнатюк 1984, 6), *пуошла* (Ігнатюк 1982а, 13; Ігнатюк 1983, 13; Ігнатюк 1982, 5), *дуостану* (Ігнатюк 1982а, 14), *здуймів* (там же, 20), *дуождати* (там же, 22), *пуойди* (Ігнатюк 1984, 11), *пуошли* (Ігнатюк 1985, 7), *зуорниці* (там же, 6), *явуор* (Ігнатюк 1982а, 8), *ягуод, розкуош* (Ігнатюк 1985а, 1), *пуознала* (Ігнатюк 1985а, 14; Ігнатюк 1984а, 7), *радуюсть* (Ігнатюк 1985а, 28), *һуоркоји* (RP, 137), *нэ пуойду* (ŚP, 64), *до розбойнічкуов* (там же, 28), *һостеңкуоw* (Stachwiuk, 77), *и хлорсзуйкуоw* (там же, 112), *чарруов* (Ігнатюк 1985, 32), *з приймюов* (Ігнатюк 1985а, 2), *по рум'януом* (ТП, 70), *w wiszniowuom* (Rep. 3, 105), *na rokitowuom* (Rep. 4, 144), *po боһацкуом, na siruoцкуом* (Stachwiuk, 179), *w zyloniom* (RP, 92), *w noweңкуоj* (Rep. 2, 17), *po biednuoj* (Rep. 3, 76), *na tisowuоj* (там же, 78), *na майовуой* (ТП, 51), *в правуой* (Ігнатюк 1985, 15), напр.: «Чи вас циганка того навчила? Чи вам ворожка чарруов дала?» (Ігнатюк 1985, 32).

За аналогією до новозакритих складів дифтонг [уо] розвинувся й у відкритому складі, де з історичного погляду мав би зберігатися [о]: *груозитьса* (Ігнатюк 1982, 102), *пуошевши* (Ігнатюк 1985а, 37), *куонець* (Ігнатюк 1984а, 21), *мнуого* (Ігнатюк 1982, 73), *тпиоһо* (PZB, 144), *z пуоџок* (Oleshchuk, 66), напр.: «Замуж пуошевши треба всім зажуритись, бути дівкою муть люди говорити» (Ігнатюк 1985а, 37).

На пограниччі західно- та середньополіських говірок, зокрема в текстах, співвідносних з говіркою с. Немовичі Сарненського району Рівненської області, зафіксовано різноманітні вияви голосних неоднорідної артикуляції внаслідок рефлексії **o*: *до зуоркі* (ВО, 116), *вуен* (там же, 106), *на муей, твуей* (там же, 117), *Буог* (там же, 110), напр.: «У саду голле вісит, сам Буог коровай місит» (ВО, 110), «Де наш зять подиувса, чи вуен у ключче увртиувса» (там же, 106); *моуй* (там же, 107, 109), напр.: «А млін меле, вода ріне, а колесо повернуло, а до тебе моуй міленькі да й серденько привернулося» (там же, 107); *на двиер* (там же, 117), напр.: «Наехало семсот бояр на муей двиер, познай, познай, молода Ната-лочко, котри твуей» (там же, 117), пор. діалектний матеріал із села Немовичі та найближчих населених пунктів: хв[уи]ст, ст[уи]л, в[уї]з, ву^оз (АУМ-2, к. № 51). Явищем дифтонгізації охоплено й відкриті склади: *доруоженьку* (ВО, 112), напр.: «Бо вже місяць доруоженьку засветиув, а уже ветіор воруєтчка прочи-ниув» (там же, 112). На думку Ю. Шевельова, «у середньополіських говірках дифтонги, посталі з *ѣ, е, о*, виступають залишково й зазвичай бувають заступлені монофтонгами *и, о* або *у* на місці *о*»⁵.

Спорадично в тих самих суміжних західно-середньополіських говірках представлено явище розпаду дифтонгів на дві окремі фонемі. За спостереженнями Ю. Шевельова, «у деяких місцевостях слабший компонент перетворювався на приголосний, а саме: *ue > ve: stolъ > stuol > stuel > stuel > stvel* (літ. укр. *сміль*).

⁵ Шевельов Ю. Знач. праця. — С. 964.

У середньополіській зоні між Дніпром і Случчю переважає дифтонг *uo* (у пони- зов'ї Прип'яті — *uo*), але західніше (Сарни — Дубровиця) та деінде в межиріччі Случі та Стиру можна подибати *uy*, *ue* та похідний від нього *ve* (з перетворенням першого складника дифтонга на приголосний): *stvel* 'стіл', *kven* 'кінь'»⁶, пор. інші приклади розпаду дифтонга: *twiek*, *stwiel* (Смородськ, Дуброви- цький р-н) (АУМ-2, к. № 51), *kvin* 'кінь', *kwit* 'кіт' (Більська Воля та Рудка- Більськовопольська, Володимирецький р-н), *kweska* 'кішка' (с. Сарни, Сарнен- ський р-н), *newj* 'ніж', *krv'it* 'кріт', *kolwudka* 'колідка', *swil* 'сіль', *rwig* 'ріг', *porwusna* 'порісна' (Городище, Дубровицький р-н) (Аркушин 2012, 52). Показо- вими щодо вияву розпаду дифтонгів стали фольклорні записи 30-х рр. ХХ ст. із с. Немовичі: *gwirkiy* (ВО, 78), *gwir* (там же, 90), *sokwil* (там же, 94), напр.: «Наї- хали семигироньки с семи гвир, навезли вони скрипок, цимбалів на весь двир» (там же, 90), «Бодай тобі такий вік, як у мене чоловік, — такий гвиркий, як по- лин, таке міні життя з ним» (там же, 78).

Отже, наявність звуків неоднорідної артикуляції є типологічною ознакою північноукраїнського наріччя. Дифтонгічний вокал [yo], простежений у фо- льклорному матеріалі, вважають однією з найархаїчніших ланок на шляху реф- лексації *o в сучасне *i*. Проаналізовані з опертям на діалектологічні праці місце- ві фольклорні зразки свідчать про тісний взаємозв'язок на мовному рівні текстів народної творчості та говору, в ареалі якого вони побутують.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Аркушин 2007 — Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти).— Луцьк, 2007.— 536 с.
 Аркушин 2012 — Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : навчальний посібник з регіональної діалектології.— Луцьк, 2012.— 256 с.
 АУМ-1 — Атлас української мови : В 3 т.— К., 1984.— Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / Ред. тому І. Г. Матвіяс.— 498 с.— (391 карта).
 АУМ-2 — Атлас української мови : В 3 т.— К., 1988.— Т. 2. Волинь, Наддністрия- нщина, Закарпаття і суміжні землі / Ред. тому Я. В. Закревська.— 520 с.— (407 карт).
 ВО — Весільні обряди Рівненщини : Фольклорно-етнограф. записи ХІХ — поч. ХХ ст.— Рівне, 2004.— 140 с.
 Ігнатюк 1982 — Ігнатюк І. Обрадовіть письні з Подляшшя. Весільні письні.— Люблін, 1982.— 170 с.
 Ігнатюк 1982a — Ігнатюк І. Подляські веснянки.— Люблін, 1982.— 62 с.
 Ігнатюк 1983 — Ігнатюк І. Народні пісні з Підляшшя.— Люблін, 1983.— 37 с.
 Ігнатюк 1984 — Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Балади й гісторичні письні.— Лаймен, 1984.— 36 с.
 Ігнатюк 1984a — Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Кавалірські письні.— Лай- мен, 1984.— 54 с.
 Ігнатюк 1985 — Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Любовні письні.— Лаймен, 1985.— 69 с.
 Ігнатюк 1985a — Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Родинно-побутові письні.— Лаймен, 1985.— 64 с.
 Ігнатюк 2001 — Ігнатюк І. Сіножаття, жнива та обжинки на Південному Підляшші // Над Бугом і Нарвою : Укр. часопис Підляшшя.— 2001.— № 5–6 (57–58).— С. 48–51.
 Кравчук — Кравчук Н. В. На Підляшші — пісні наші (проблеми регіональної спе- цифіки та національної ідентичності).— Луцьк, 2012.— 280 с.
 КТ — Котилася горба з високого горба : Дит. фольклор із Півн. Підляшшя / Записав. і опрац. А. Артем'юк.— Більськ на Підляшші, 2011.— 136 с.

⁶ Там же. — С. 929–930.

- Лабович — Лабович Л. Світ народної еротики в підляських піснях // Над Бугом і Нарвою : Укр. часопис Підляшшя.— 2015.— № 3 (139).— С. 29–34.
- ММ — Моја матул'а переборнічка : Kultura muz. wsi Zbuch.— Bielsk Podlaski, 2009 (зберігається на CD).
- ОО — Орыешкі з Орыешкова. — Bielsk Podlaski, 2008 (зберігається на CD).
- ПП — Постоп'янка з Подляшшя : Традиц. музика Підляшшя / Упоряд. Л. Лукашенко // Етнічна музика України.— К., 2004.— 31 с.
- ТП — Традиційні пісні українців Північного Підляшшя / Упоряд., вступ. ст. і нот. транскрипції Л. Лукашенко.— Л., 2006.— 308 с.
- ЧЛ — Чы ја в лузі не каліна: Pieśni białoruskiej wsi Husaki.— Bielsk Podlaski, 2012.— 20 с. + CD.
- Oleszczuk — Oleszczuk A. Ludowe obrzędy weselne na Podlasiu.— Lublin, 1951.— 208 s.
- PZB — Pieśni Ziemi Bielskiej: gmina Orla / Zebrał i oprac. S. Kopa.— Bielsk Podlaski, 2006.— 22+ 3 s.
- Rep. 2 — Repertuar zespołów folklorystycznych Białostoczczyzny.— Białystok, 1994.— Zesz. 2.— 116 s.
- Rep. 3 — Repertuar zespołów folklorystycznych Białostoczczyzny.— Białystok, 1995.— Zesz. 3.— 128 s.
- Rep. 4 — Repertuar zespołów folklorystycznych Białostoczczyzny.— Białystok, 2003.— Zesz. 4.— 161 s.
- RP — Ruś Podlaska : Podlasie w opisach romantyków / Wyboru dokonał i oprac. J. Hawryluk.— Bielsk Podlaski, 1995.— 148 s.
- Stachwiuk — Stachwiuk V. Siva zozula. — Biłostuok, 2006. — 183 s.
- ŚP — Śpiewnik podlaski. I / Pod red. D. Fionika. — Bielsk, 1998. — 154 s.

(Луцьк)

YU. V. HRYTSEVYCH

DIPHTONGAL REFLEXES OF *O IN WESTERN POLISSIAN FOLKLORE TEXTS

The functioning of diphthongs in the place of etymological *o in peripheral Podlachshia and adjacent Western-Middle-Polissian dialects of the Northern dialect of the Ukrainian language on the material of the records of local folklore and modern dialectological data analysed in the article. The key findings of this study confirm the hypothesis about heuristic value of folklore records as a case study of the dialectal speech peculiarities.

Key words: diphthongs, stress, dialects, folklore texts, Western Polissia.